

Riziko a hazard

Sledujeme-li vojenskou historii, nelze nevidět, že minulé bitvy, tažení a války jsou často nazývány riskantními, že v souvislosti s hodnocením jednotlivých vojůvůdců a štábů často je používáno slovo hazard. Tato zkušenost se nikdy nezda ani dost málo pozoruhodná. Obecné povědomí těchto dvou faktorů umožňuje spojit je právě s tak dramatickými událostmi, jakými ozbrojené boje bezesporu jsou. Pozoruhodnější však je to, že jako účastníci takových bitev, tažení a válek jen velmi zřídka a s omezenou podmínkou připouštíme, že naše jednání je velmi riskantní, přičemž hazard vylučujeme z našeho konání předem a za každých okolností. Ve své podstatě tomu opravdu většinou všichni věříme. Stojí proto jistě za úvahu poněkud podrobněji rozvést vztah rizika a hazardu, a to ze širších hledisek.

Mluvíme-li o jistém pojmu, je nutné předpokládat, že je jasný jeho význam. Pokud to nelze zaručit, je nutné jej definovat. V tomto požadavku je skryto dosti problémů. Jednotná definice totiž není. Jsou na ni různé názory, které jsou dosti protikladné, a proto není tak snadné jasně ji vysvětlit. Ve slovníku spisovného jazyka českého najdeme, že „riziko je nebezpečí škody, poškození nebo nezdaru při podnikání něčeho, a hazard je velmi riskantní podnikání, jehož výsledek záleží na šťastné náhodě“. V této formulaci jsou nejasné termíny „velmi“, „jakož i“, „šťastná náhoda“. Je to tím vážnější, že právě podle nich je děleno riziko od hazardu. Takový determinant je proto nespolehlivý a slovník tedy mnoho nepomůže.

Další oblastí je matematika. V teorii

her a i v jiných svých částech se matematika tímto problémem zabývá a učí, že riziko je „poměrné vyjádření počtu nepříznivých nebo nežádoucích případů“ a dále „obvykle se pohybující nad polovicí případů možných“. Takové a podobné formulace lze najít ve všech učebnicích tohoto oboru a ať je již jejich znění detailně jakékoli, je v nich opět značně nejasný determinant: padesát procent, polovina — zkrátka číslo, veličina, která má spíše úlohu magickou než vysvětlitelnou. Neboť proč zrovna je možné pokládat onen poměr za ještě přípustný? Proč to není jiný poměr? Proč se má předpokládat, že v každém druhém případě příznivý výsledek nás musí uspokojit?

Vezměte např. výsledky boje s nakažlivými nemocemi. Uspokojivý poměr byl ze začátku třeba tři ku devadesáti sedmi — pokud před tím nebyla naděje na záchranu. Vykazovala-li táž nemoc, dejme tomu za třicet let vývoje medicíny, v některých oblastech světa úmrtnost padesát ku padesáti, vynesla si pověst šílené hrozby. Číslo jsou tedy relativní a nelze na jejich základě definovat riziko, ani hazard.

Jak je tomu v oblasti práva? Kdysi se používalo při výkladu pojmu hazardní hra tohoto stanoviska: „za hazardní je nutné považovat ty hry, které neumožňují svými pravidly koloběh všech karet rukama jednotlivých hráčů“. Smysl je tedy v tom, zaručit všem hráčům uhodnout či neuhodnout na základě stejných výchozích možností. Zde se nevylučuje riziko, ale má se vyloučit hazard. V tomto bodě se tedy blíží hazard čemuž absurdnímu, tomu, co nejde odvodit.

Konečně poslední výklad rizika a hazardu lze převzít z vojenských učebnic. Rakouský vojévůvce Albrecht učil své důstojníky, že

— riziko předpokládá jednat v podmínkách možnosti ztrát, ale ne totálních;

— hazard znamená jednat, i když existuje reálná možnost ztratit vše.

Další výklad těchto pojmů by jen doplnil a ozřejmil stále stejný poznatek — neujasněnost. To však není jediné, co se dá o tomto případě říci. Všechno má totiž něco společného. Předně je to souvislost mezi rizikem a hazardem. Něco, co je staví za sebe na číselnou osu, nebo do stejné oblasti či rodu. Dále je to neurčitost momentu přechodu od rizika k hazardu a konečně relativnost pohledu na velikost, či vztah poměru příznivých a nepříznivých elementů, kvalifikujících jistou činnost jako riziko, nebo hazard.

Z tohoto důvodu lze právě vysvětlit onu zdánlivou bohorovnost vojenských historiků, kteří rozdávají známky na všechny strany a vymezují s naprostou určitostí riziko a hazard dávno prošlých bitev. Jde totiž o to, že aktéři boje vycházejí jen z toho, co v daný moment měli k dispozici. Jejich hodnocení skutečnosti je tedy naprosto rozdílné od hodnocení jejich vykladačů. Co se zdá účinkujícím riskantní v přípustném stupni, může být ve skutečnosti krkolomný hazard a naopak. Tento poznatek je natolik důležitý, že jej lze podtrhnout jako jeden z výchozích předpokladů vzniku hazardu. Je to neznalost podstatných podkladů. K tomu je třeba dodat: neznalost pramenící z nemožnosti podklady zjistit, nemožnosti vědět o potřebě určité podklady zjistit, nemožnosti vůbec znát existenci určitých podkladů. Tyto tři oblasti se vyskytnou v praxi každého člověka. Proto také každý člověk jedná svým způsobem hazardně, aniž si to uvědomuje — i když činí všechno k získání co největších jistot.

To by ovšem znamenalo, že veškeré lidské konání by bylo hazardní. To je a není pravda. Pravda je to proto, že skutečně nejsou stále jistoty. Pravda to není proto, že okolnosti nebo náš protějšek může být v ještě nepříznivějším postavení než já, může být více neschopný, pomalejší atd. Štěstí vylučuji, protože je nelze definovat.

Když jsem uváděl příklad o ztrátě všeho nebo jen části bylo jasné, že mezi těmito póly musí někde ležet dělicí čára mezi rizikem a hazardem. Vycházíme-li v každém případě ze subjektivního pohledu jednatelce, lze vždy aspoň přibližně stanovit, co z jejich hlediska znamená všechno. Při-

bližně proto, že subjekt oceňující své možnosti je nemusí sám znát. Ve válečné historii lze najít dost přesvědčivých případů k tomuto tvrzení. Klasickým příkladem je použití otravných plynů Němci a první zasazení tanků Angličany za první světové války. V obou případech neznali oba své možnosti.

Pojem „všechno“ musí tedy vycházet z jistých kritérií, která mohou zahrnovat:

— vztah cíle činnosti k nezdaru této předjímané činnosti,

— vztah nezdaru k samé existenci někoho nebo něčeho,

— schopnost uvědomit si dosahy obou vztahů.

V prvním případě jde o protiklad, o dva vzájemně se vylučující póly. Alternativa je jasná — buď dosáhnou něčeho, nebo nedosáhnou. V případě nezdaru mohou očekávat dvojí — buď se situace zhorší, nebo se zcela výjimečně vrátí do stavu před započatím akce.

První bod nemusí v sobě zahrnovat hazard, ale je nutné o něm uvažovat, aby k hazardnímu jednání nedošlo.

V druhém případě jde již o posuzování nezdaru v případě, že vzniklá situace se zhorší. Zhoršení může dosahovat různých stupňů. Čelit hazardu je možné jen v tom případě, kdy odvrhneme všechna řešení a rozhodnutí, jež by mohla, byť i nepřímou, způsobit změnu situace takového stupně, že by takto vzniklý stav zničil existenci našich základních, výchozích, podstatných pozic.

Třetí pohled nutí posuzovatele k dvojímu. Jednak k domyšlení důsledků mnoha možných příčin, jednak k reálnému ocenění — to znamená snaze nepřeceňovat a nenechat se unášet fantazií, ani nepodceňovat všechny možnosti. Bylo by metodicky správnější tento třetí moment zařadit do úvah na místo první, jako předpoklad promyšlení možností na straně jedné a jako zásadu uvažování všeho na straně druhé.

Domnívám se, že velmi nejasný je pojem „ohrožení existence“. Pokusím se tedy uvést příklad, i když je jasný, že odkaz do oblasti analogií nebývá stoprocentně správný. Vznikla situace, za které je třeba přelézti drátěný plot nabitý elektrickým proudem, abych unikl z jistého místa. Hodnota proudu je v každém případě smrtící. K posouzení rizika je třeba rozvést všechny podklady. Utéci chci proto, abych unikl ztřešší popravě. Útek je tedy akcí, směřující k zachování existence. Dotknul-li se drátu, zemřu. Zůstanu-li, zemřu o něco později. Je moje chování hazardní? Naprosto není. Moje existence je tak jako tak

zničena. V případě, že mi nehrozí poprava a přesto chci utéci, jde naproti tomu o vyložený hazard. Není-li proud v drátech stále, ale mně není známo, kdy ano a kdy ne — je to riziko nebo hazard? V případě, že mě mají popravit, je útek z těchto podmínek rizikem. V případě, že mi smrt nehrozí a přesto utíkám, aniž vím, kdy je plot pod proudem a kdy není, jde o hazard. Všechny doplňující údaje jenom dramatizují, ale nepřispívají k pochopení podstaty, která je i z takto daného příkladu zřejmá.

Ve vojenské oblasti se přímo nabízí jako historický příklad Napoleonovo tažení na Rus v roce 1812 a Kutuzovův záměr. Hazardní počínání znamenalo podstoupit velkou bitvu, reálnou možnost ztráty celé ruské armády, a tedy porážku ve válce. Uváživší počínání vyžadovalo ustupovat a velké bitvě se vyhnout. Otázka Borodina nepřipadá v úvahu. Tento příklad je ovšem na druhé straně zajímavý tím, že Kutuzovovo uvážlivé a protihazardní jednání vyvolávalo podmínky k uskutečnění hazardních řešení hned v několika směrech. V důsledku nelibosti dvora mohl být zbaven velení; dosazení válekytivisty, a tedy příslušně omezeného generála by znamenalo cestu ke zkáze celého Ruska. Obezřetný ústup Kutuzova mohl být docela dobře hazardem, kdyby Napoleonova pozice nebyla hned počátku ovlivněna laxní činností Rakušanů a několika nepohodlitelnými nezdrary dříve tak dokonalých maršálů.

Zajímavý je ovšem i vztah rizika k hazardu v mysli samého Kutuzova. Byl si totiž vědom, že riskuje, jestliže váhá s rozhodující bitvou. Rizikem tedy platil za zne-možnění hazardu.

Z dosavadních úvah je zatím jasné jen to, že rozhodujícím momentem k posouzení toho, co je nebo není hazardní, je zachování nebo zničení existence. Samozřejmě, že nejen existence člověka nebo lidí. Můžeme-li tedy zařadit např. na jednu osu množinu různých stupňů rizik přecházejících postupně k hazardu a přihlídneme-li k výše uvedenému kritériu zachování existence — pak bude třeba se pokusit tento kvalitní vzestup vyjádřit ne číselně, ale jinými hodnotami. Velikost těchto hodnot bude snad nejsprávnější měřit stupněm přiblížení k zániku existence.

Budou to tedy určité znaky, které stále ještě patří do jedné oblasti (kvality). Nevyskytnou-li se tyto znaky v dalším průběhu hodnocených skutečností (možností) nastupuje nová kvalita a tou je hazard. Podstatou tedy bude vyjádřit zachování existence. Její nezachování je signálem

k ocenění skutečností jako hazardních. Z toho je ovšem zřejmé, že se dostaneme do obecných sfér, jako je kvalitativní určitost apod. Z toho je dále zřejmé, že obecný vzorec, použitelný pro každý případ, nelze odvodit. Musíme se spokojit s náznamem metody. Metoda bude tím přesnější a pravdivější, čím důrazněji budou zaručeny ony tři podmínky, o nichž jsem hovořil na začátku úvah. Jde o kritéria vztahu činnosti k jeho nezdaru, vztahu nezdaru k existenci a schopnosti uvědomění si obou vztahů v jejich dosazích. Zatím pokládám tedy za možné stanovit dělitku mezi rizikem a hazardem. Ale jak upřesnit velikost rizika a hazardu?

Hazard nemá velikost; nelze ji proto měřit. Je jen známé, že při jeho uskutečnění je reálná naděje zničit existenci. Snad by bylo možné podle velikosti ničeného přisuzovat přívlastek velikosti i hazardu. Je to ale zbytečné: kruh je stále kruh a jeho určení na velikosti nezáleží.

Poněkud jiné je to s rizikem. Může se totiž stát, že v jistých situacích neriskujeme téměř vůbec, jindy málo, jindy více. Příčinu rizika jsem osvětlil nedostatkem podkladů k rozhodování — samozřejmě pravdivých a potřebných podkladů. Podkladové řízení je tedy klíčem k omezení rizika. Dodávám, že podklady jsou ovšem jen a jen dílem subjektivního činitele. Je v nich obsažena i možnost omylu a tedy i rizika.

Vyloučíme-li tuto skutečnost — ne jako neexistující, ale jako zatím neuvažovanou — pak i v této situaci nemůžeme absolutně vyloučit riziko. Vždy se nám něčeho nebude dostávat, buď ze subjektivních, nebo objektivních příčin. Velikost rizika tedy, absolutně vzato, stoupá s nedostatkem podkladů k rozhodování, a to jak po stránce jejich hodnoty, tak počtu. Obraz o tom, jaká hodnota a jaký počet podkladů by měl být optimální, je vždy subjektivní. Chyby subjektu jsou vždy větší za předpokladu jeho nezkoušenosti a nekvalitnosti.

Shrnu-li dosud dílčí závěry, pak lze konstatovat, že:

- riziko se může změnit v hazard v případě, že překročíme jistou mez,
- ona jistá mez je dána reálnou možností popření nebo ztráty existence,
- velikost rizika je dána nedostatkem příslušných podkladů,
- příslušné podklady jsou ony, které umožňují vyloučit nepředvídanosti,
- nepředvídanost je stav, který po svém uskutečnění zpozdí nebo znemožní naši reakci.

Jak je vidět, všechno, potíže se točí kolem nejasností, způsobných dohady, předpoklady, odhady, vírou atd. Proto je zřejmě nejspřávnější:

— zaměřit se na shromáždění rozsáhlých podkladů;

— zabezpečit se jistou zálohou pro nepředvídané případy.

Tato slova jsou ve zdánlivém rozporu se stanoviskem takových osobností, jako je třeba Napoleon. Ten k tomuto problému říkal:

— „Ten generál je předem poražen, který se před bitvou stará především o zálohy.“

— „Nic není snazší, než dobýt vítězství: stačí mít jen na rozhodujícím místě v rozhodující moment rozhodující převahu.“

Je to ovšem skutečně jen zdání. Obě myšlenky totiž velmi důrazně prokazují nutnost mít jednak podklady (jinak bychom totiž nevěděli, kde a kdy se stávají místo a doba rozhodující), jednak nevyučují mít zálohu; pouze odmítají dávat přednost. Tedy koneckonců nic nového již od Napoleona a jistě ani on nebyl první, kdo proti nebezpečí neúměrného rizika a hazardu vystupoval.

Na osvětlení jeden příklad z jeho doby. Historici mu vyčítají, že podnikal pře-

dem ztracené bitvy, že tedy hazardoval. Jde zejména o posledních sto dnů. Napoleon ale nehazardoval. Tvrdil totiž něco, co situaci mění v nutnost. Říkal: „Prohrá-li já, ztratím vše. Proto se musím snažit vyhrát. Jednat po porážce nemohu, protože nejsem pomazaná hlava po předcích, ale jen prostý generál. Můj syn není v očích světa princ a nezastoupí proto poraženého otce - císaře tak, jak se vždy děje v kruzích modré krve.“

Proč jsem tento příklad uvedl? Proto, že konstatovat, co je a co není hazard, vyplývá také z poznání nutnosti, z objektivní situace a ne z názoru, jak se jeví posuzovateli.

Opět jsem tedy na začátku úvah — podklady, podklady a zase podklady. Jen jejich získáním lze čelit riziku a vyhnout se hazardu. Nic dalšího nelze zřejmě o této problematice říci. Mít podklady, schopné čelit tomuto nebezpečí, je ovšem složitá otázka, kterou jsem mohl jen naznačit. Přesto pokládám za možné a správné závěrem zdůraznit to, aby

— bylo jasné, které podklady získat,

— bylo možné tyto podklady získat,

— byla na minimum snížena objektivní nemožnost vědět o všech potřebných podkladech.